

תקוה וינשטוק
לוריא

רחל לוריא ובעלה דוד כהן ביום חתונתם, צ'ולמליצ'יק (קפריסין), אפריל 1918

הגדה משפחתית קפריסאית

בני משפחת לוריא וחוות "מרגו" היהודית בקפריסין

תקוה וינשטוק לוריא היא עיתונאית, אלמנתו של המשורר ירוחם לוריא. לשעבר חברת מערכת "מעריב", ומחברת הספרים "נמרים בעין גדי" ו"בעקבות האב האבוד". אביתר שלוש ערך את המאמר.

(עיד קפריסין).

אמרנו אך דבר-שפתים היא הצעת סר דוד טריטש
ליסד מושבות ליהודים באי היוני קפריסין אשר תחת ממשלה
אנגליה, והנה נהפכה לפתע פתאם החצעה לתנועה והתנועה
פעוררת רעש גדול, עד אשר תחרשנה אונים טשמוע את יתר
עניני עמנו, הדורשים פעולה תדירית בלי היסח הדעת. סר
טריטש הולך בעקבות מייסדי הציוניות החדשה
למשוך אליו את לבות הסון העם ולברוא ספלנה
חדשה בישראל! בטרים עשה פעשה סמשי, והעת
הזאת – עת מכשרת להלהיב את הלכבית ולהפנות לכל
אשר יחפוץ איש, בעל הצעה חדשה. אמנם לא החדשה היא
ההצעה ליסד מושבות בקפריסין; כבר הלכו בדרך הזה גם
פליטים יחידים וגם חברת יקיא ונסיונותיהם בידיהם אם לטובה
ואם לרעה, אך חדשה היא בדרך שפלל לו הסציע, לעורר
רעש ושואן בקרב העם, אובד העצות. אם באמת נוכח סר
טריטש, כי טובה עצתו וכי ברכה בה לעמנו, יציע נא דברו
לגבירי עמנו ולחברת יסוד מושבות ליהודים אשר בלונדון,
ייסרו נא הם את המושבות ואו יקראו לגדחי עמנו, שצר להם
הסקום בארץ מולדתם, וישיבו שמה; בזה יעשו תשועה
גדולה לישראל. הסר בני אדם להושיבם במושבות
חדשות ולהביאם אל הסנוחה ואל הנחלה ע"ס
הנאים נאותים – לא יחסרו לעולם, וגם לא ימצא
מכשולים על דרכו לא מצד הציונים ולא מצד סתנדיהם וגם
לא מצד הרבנים והרביים. אבל מה לו לאיש אחד, שאין בידו
רק הצעה יבשה וכיס ריק, לעורר שאון בעם לקראם לאי
קפריסין, בטרים חוכן שם סקום בעבורם, מה לו לחקוע בשופר
נדול ולחמטוד לו נביאים לדבר בשמו ולהביא סחוטת ותסחון
בלבוה הנבוכים, עד כי עתון אורתודוכסי אתר מצא לנחוץ
לעפול לתוכיח סחוך מרדשו חויל, כי בטרים תבוא
הגאולה השלמה, צריכים ישראל לחתקבץ באחת

עיתון "המגיד" תוקף את רעיון ההתיישבות בקפריסין, נובמבר 1899

בוגרים נוספים ממקווה ישראל. אולם התנאים הקשים ושנת בצורת גרמו לחלק מהמשפחות לחזור לאנגליה לאחר חודשים ספורים, ובסך הכול עזבו במהלך השנתיים הראשונות 10 מתוך 15 המשפחות שהתיישבו במרגו. מנהל החווה, אדלר, אף הוא לא החזיק מעמד בתפקידו והתפטר כעבור שנה, אך נשאר לגור במקום ולקיים משק עצמאי. במקומו מינתה יק"א את יעקב ברגמן, בוגר מקווה ישראל שהשתלם בצרפת באגרונמיה.

המתיישבים, שמוצאם היה מרוסיה, רומניה ופולניה, רובם עתירי ילדים, היו משפחות סוחרים ללא מושג ממשי בעבודת האדמה. יק"א הקימה במרגו (שכונתה לימים "מרגוע") מבני עץ זר-משפחתיים, שלושה חדרים לכל משפחה גדולה ושניים לקטנה, אורוות ומבנה לבית ספר ולאולם תרבות. כל משפחה קיבלה כ-140 דונם, כלי עבודה, עופות, חלק בעדר כבשים משותף וכן 200 לירות לקניית זרעים וקש. המורים בבית הספר הובאו מארץ ישראל והלימודים התנהלו בעברית. במקום היה רב ושוחט, ומוהל הגיע מהארץ וערך ברית מילה קבוצתית לכל התינוקות שנולדו קודם הגעתו...

הקשיים היו מרובים: מים הובאו בדליים מבאר רחוקה, חשמל לא היה במקום, ובמושבה שרר חום כבד ונפוצו יתושי מלריה קטלניים. לניקוסיה הבירה נסעו בדרך משובשת, על גבי עגלות עץ רתומות לשוורים. האדמה התגלתה כמליחה ובקושי הניבה יכול. בתוך שלוש שנים חזרו ה"עולים" הבריטים לארצם ובמקום נשאר רק בני ארץ ישראל.

לקראת סוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 נעשו

כמה ניסיונות להתיישבות חקלאית של יהודים על אדמת קפריסין. יזמות אלו חיברו בין עולים שהגיעו ממזרח אירופה ובין מדריכי התיישבות חקלאית שהגיעו מארץ ישראל. אף שהפעילות כמעט נמחקה מהזיכרון ההיסטורי, הרי שהיא חלק ממשי בניסיון להגשים את החלום ולקיים התיישבות יהודית חקלאית בארץ ישראל ובסביבתה.

בין המשתתפים במפעל התיישבות ייחודי זה היו גם כמה צאצאים של אלתר וחנה לוריא. אלתר לוריא, אשכנזי יליד צפת שאביו נהרג בה ברעש האדמה בשנת 1837, נישא ביפו לחנה, בתם של אברהם ושמחה שלוש, מעולי המגרב שהשתקעו ביפו לקראת אמצע המאה ה-19. חמישה מנכדיהם של חנה ואלתר לוריא הפכו לימים לבני "לוריא של קפריסין", וזהו סיפורם.

ההתיישבות היהודית בקפריסין

בשנות ה-80 וה-90 של המאה התשע עשרה, לאחר הפרעות ביהודי מזרח אירופה, חיפשו יהודים רבים פתרונות דחופים ליישוב הפליטים במקומות אחרים. הממשל העות'מאני מנע מחלק מן הפליטים להגר לארץ ישראל, וקפריסין – בגלל הקרבה לארץ והאקלים הדומה – נראתה לאחדים כמקום מתאים להתיישבות חלופית. למעשה, לא הייתה זו הפעם הראשונה שיהודים התיישבו בקפריסין: באי הגדול התקיים יישוב יהודי בעת העתיקה ונמשך לאורך דורות רבים. כשקיבלה בריטניה את קפריסין מידי התורכים ב-1878, נמנו באי 350 יהודים, בעיקר ספרדים. גם בנימין זאב הרצל, לאחר ביטולה של תכנית אוגנדה, העלה רעיון ליישב יהודים בחצי האי סיני ובקפריסין.

בשנת 1892 הוקמה בלונדון בידי קבוצת יהודים דתיים יוצאי רוסיה ופולין אגודת "אהבת ציון", במטרה לרכוש קרקע, לצורך התיישבות חקלאית בארץ ישראל. ב-1896 שיגרה האגודה שליחים לארץ ישראל על מנת לרכוש קרקע. אך השליחים, שלא הותר להם לרדת בחוף ליפו, פנו לקפריסין ושם הוצעה להם למכירה חווה חקלאית במרגו ציפליק ("חוות מרגו"). אנשי האגודה, שנתקלו בקשיים בתהליך הרכישה, ביקשו סיוע כספי מאת הברון הירש באמצעות יק"א, והברון, שקיווה שהתיישבות יהודית ועבודת אדמה בארצות זרות יהיו בבחינת קרש קפיצה להתיישבות בארץ ישראל – לכשהממשל העות'מאני יתרצה ויאפשר לחקלאים היהודים להתיישב בה – נענה ליזמה בחיוב. בסופו של דבר נרכשה בסיוע יק"א חוות מרגו, שהשתרעה על 4,000 דונם, 15 ק"מ מדרום-מזרח לניקוסיה.

ב-1897, לאחר קבלת היתר מממשלת בריטניה להתיישב במקום, מונה נחום אדלר, בוגר בית הספר החקלאי מקווה ישראל, למנהל החווה, ונשלח לקפריסין להכשירה לקליטת מתיישבים. בספטמבר 1898 הגיעה למרגו קבוצת מתיישבים ראשונה, ואליה הצטרפו במהלך השנה הראשונה

מימין: בכורה שאול (לבית לוריא) עם שלושה מילדיה ונציג יק"א (עומד) בארגוטינה, 1928

משמאל: סולומון לוריא, רעייתו חווה (לבית זילבר) וילדיהם בקפריסין

שבתאי שאול בדרכונו הבריטי: "איכר, מרגו, קפריסין"

לעבודה במרגו. בתחילה גר אצל אחותו וגיסו, אלא ששם אירעה למרקו תאונה מצערת, שאף עליה דווח רשמית: מרקו לוריא ננשך על ידי הכלב של שאול. החיה הייתה עצובה וחולה מזה מספר ימים ומתה ביום בו נשכה את מרקו. הועד החלטי להקציב לו 5 לירות על מנת שישע לטיפול בקהיר – הכסף ניתן על חשבון התקציב הרפואי.

מרקו נישא לריבה רבקה ברדיצ'בסקי, בת למשפחה אחרת שהתיישבה במרגו, שמוצאה היה מאוקראינה. בהמשך הצטרפו לשני האחים גם שתי האחיות, רוזה לוריא ורחל לוריא, שהיו מורות לעברית במושבות הגליל וחברות בארגון ניל"י. השלטונות בארץ ישראל החלו לרדוף אותן ושתי האחיות נמלטו אל אחיהן בקפריסין, ונעשו מורות בבית הספר במרגו. האחת לימדה את המבוגרים והאחרת את הילדים, כפי שמדווח מנהל החווה ב־1910:

בפעם הראשונה במרגו הופיעו ילדי בית הספר. הם דקלמו שירה בעברית, ואף שיחקו. כל המושבה עזרה וההורים היו מאד מרוצים. זוהי העלמה ר. לוריא מורה לעברית מארץ-ישראל אשר נמצאת במרגו שלמדה אותם את קטעי השירה והמשחק. אמנם השוחט מלמד אותם כל ימות השנה, אולם אין ספק כי העלמה לוריא מאד כשרונית ובעלת יכולת.

באפריל 1918 נישאה רחל לוריא בקפריסין לדוד כהן, יליד מוהילב שברוסיה ובן למשפחת איכרים. אחותה, רוזה שושנה לוריא, נישאה למישה ברדיצ'בסקי (ברדי), אחיה של ריבה – רעייתו של מרקו לוריא.

האחרון מבני לוריא שהגיע למרגו בשנת 1916 היה סלומון לוריא, הבן הצעיר, שעבד בפרדס חסידוב ובגיל 18 נשא לאישה את חוה זילבר, ילידת בסרביה, בת של מתיישבים באי. בדו"ח מ־1917 דווח על מצבו הכלכלי הקשה של הזוג הצעיר:

בקשר לפליט השני, סולומון לוריא, המתיישבים העבירו לו חלקה המוחזקת על ידי אחד הותיקים. לא התנגדתי לדבר. הוא היה תלמיד במקוה ישראל, וחסרו לו כמה חודשים על מנת להשלים את הלימודים. הוא נשוי לאחת הבנות של זילברט וכבר יש להם תינוקת. אמנם חותנו עוזר לו, אולם ללא עזרתכם שתי המשפחות תגענה למצב אומללות.

לפני מלחמת העולם הראשונה הגיעו לקפריסין כמה משפחות חדשות מרוסיה וכן בוגרים נוספים ממקוה ישראל, והתיישבו במרגו ובשתי חוות סמוכות. אחדים מהם הגיעו בחוסר כול, ובצדם היו גם מתיישבים אמידים יחסית, ואחרים איכרים עם ניסיון בחקלאות. בעבודות החקלאיות הקשות הועסקו על פי רוב יוונים ותורכים, והיחסים עמם היו טובים למדי, אף על פי שבחגים הנוצריים נמנעו אנשי מרגו מלבקר בכפרים המקומיים. המתיישבים עסקו בגידולים שונים כגון חיטה ושעורה, שיבולת שועל ופולים. במהלך המלחמה הגיעו למקום יהודים נוספים נעדרי אזרחות עות'מאנית שגורשו מארץ ישראל, ובשיא פריחתה מנתה הקהילה במרגו קרוב ל־30 משפחות (כ־180 נפשות), שחיו בה ובשתי החוות הסמוכות. אלא שב־1928, 30 שנה לאחר שהמושבה נוסדה, הודיעה יק"א על הסתלקותה ממנה ועל הפסקת התמיכה הכספית, דבר שהביא לגל עזיבה נוסף של משפחות רבות. מרגו המשיכה להתקיים עוד כ־13 שנה כהתיישבות בודדים.

התיישבות משפחתית: בני לוריא מגיעים לקפריסין

אחת המשפחות היהודיות הבולטות במפעל ההתיישבות היהודית בקפריסין הייתה, כאמור, משפחת לוריא הארץ-ישראלית. תשעה ילדים היו לאברהם שלמה זלמן לוריא, בנם הבכור של אלתר וחנה לוריא, וחמישה מהם התיישבו בקפריסין: הראשונה הייתה הבת, בכורה לוריא: ב־1898, לאחר רכישת החווה, נשלח דוד שאול, בוגר מקוה ישראל, להכשיר את המתיישבים. באפריל 1900 הפלוג ליפו, נישא לבכורה לוריא ויחד חזרו לאי. במשך השנים זכה דוד למעמד מיוחד בקרב המתיישבים, ובשנת 1916 דווח כי הוא "מתיישב מוצלח מאוד, ממלא תפקיד של 'מוח'תאר המושבה', ישר וקפדן ולפי כך מעורר טינה כלפיו מצד חלק מהמתיישבים". השני לבני משפחת לוריא היה מרדכי – מרקו לוריא, גם הוא בוגר מקוה ישראל, שנשלח בידי יק"א בשנת 1910

בסיס ריגול ופינוי כפוי:

חוות מרגו במלחמות העולם ולאחריהן

בתקופת מלחמת העולם הראשונה, כשבארץ ישראל סבלו רבים חרפת רעב, לא חסר אוכל בקפריסין, וכך הגיעה גם האם סעדה לוריא, "הנונה", לגור באי עם צאצאיה. לאחר בואה נהגה לספר לילדיה על הרעב ביפו במלחמה, כאשר הקמח נוצר מקליפות איקליפטוס שנטחנו באבן ריחיים.

במרגו שימש בית לוריא, באופן טבעי, מרכז קשר עם קבוצת ניל". משנהרג אבשלום פיינברג בנינו והמעבר בדרך היבשה למפקדה הבריטית במצרים נעשה בלתי אפשרי, נהג אהרן אהרנסון להגיע למפקדה הבריטית בקפריסין והמתין ימים ואפילו שבועות בבית לוריא במרגו, עד הגעת אניית הקשר שלה ציפה. כמוהו, גם שרה אהרנסון הגיעה למרגו.

במלחמת העולם השנייה, כשהצבא הגרמני כבש את כרתים (1941), חששו הבריטים שקפריסין תהיה הבאה בתור להיכבש, ומשום כך פינו את יהודי האי. נושאי דרכון מנדטורי הוחזרו לארץ ישראל, ואילו בעלי נתינות אחרת הוגלו, בעיקר לאפריקה. כך נסתיימה ההתיישבות היהודית במרגו לאחר 43 שנים: תחילה, בשנים 1898-1928, כמושבה בניהולה של יק"א, ולאחר מכן, 13 שנים נוספות לאחר שיק"א מכרה את חלקה לידים פרטיות, כהתיישבות של בודדים.

כיום כמעט אין זכר לחוות מרגו. קפריסאי ממוצא יווני רכש את העדר הגדול של המושבה והקים בשטחה את המחלבה הגדולה ביותר באי. במקום נותרו רק הריסות מבנים וכן בית העלמין, שרוב מצבותיו נופצו לאחר פלישת תורכיה ב-1974. בית העלמין שוכן כיום בחלק התורכי של האי והכניסה אליו אסורה, שכן הוא מוגדר שטח צבאי סגור.

סיום הפרק המשפחתי באי

מה עלה, מאז, בגורלם של בני לוריא בקפריסין?

לאחר פטירת בעלה, דוד שאול, היגרה בכורה (לוריא) שאול עם חמישה מילדיה בשנת 1928 למושבת הברון הירש בארגנטינה. הם התיישבו בעיירה אלקרז בפלך אנטרריוס ומהם צמח השבט המשפחתי בדרום אמריקה. מאוחר יותר היגרה לארגנטינה גם מרגלית, בת נוספת של בכורה שאול, שנישאה לדוד ברדיצ'בסקי, אחיהם הצעיר של משה וריבה. הייתה זו ברית הנישואים השלישית בין משפחות לוריא וברדיצ'בסקי במרגו. עם הקמת המדינה עלו רבים מהצאצאים לישראל, בעיקר להתיישבות חקלאית בדרום הארץ, ואילו אחרים נותרו בדרום אמריקה.

רוזה שושנה לוריא ובעלה מישה ברדיצ'בסקי-ברדי חיו בקפריסין את מרבית שנות נישואיהם, שם עסקו בין השאר ביבוא ציוד חקלאי וקוויואר מרוסיה. הציוד החקלאי שמכר ברדיצ'בסקי בכפרי קפריסין הביא לקידום משמעותי ביכולתם החקלאית של האיכרים באי. במלחמת העולם השנייה פונו בני הזוג לארץ ישראל, לאחר חזרו לאי

ושם חיו עד יום מותם. בקפריסין היו בבעלותם מכרות נחושת, זהב ובנטוניט לתעשיית הבנייה, וכמה מצאצאיהם חילקו את ימיהם בין קפריסין, אנגליה וישראל. בשנות ה-40, כשהקימה בריטניה מחנות למעפילים הבלתי לגאליים בקפריסין, היה הבן גבריאל ברדי פעיל מאוד בהעלאתם לארץ: בעזרת ידידים באי ארגן צי של ספינות דיג קפריסאיות, שהבריוח לארץ עולים ממחנות המעצר ב-Karaolos ו-Xylotimbou. לאחר הקמת המדינה, ועד למינוי קונסול קבוע באי, מונה גבריאל ברדי לקונסול כבוד של ישראל בקפריסין.

מרקו לוריא, שהחזיק בדרכון מנדטורי, פונה לארץ ישראל בשנת 1941 עם רעייתו ובנותיו, אך התגעגע לאי, ובתום המלחמה חזר לקפריסין ועסק שם בפרדסנות. כמוהו חזרה לאי בתו צפורה, שנישאה לאפרים ישורון. רחל לוריא ובעלה, דוד כהן, הקימו משק מפואר בצ'ולמקצ'יק שלייד מרגו. ילדיהם בן דרוו, עמיחי ומקסימה נולדו בקפריסין. בשנת 1928, אחרי 18 שנה באי, קיבלו במאמצים רבים (ובעזרתו של יוסף אליהו שלוש) סרטיפיקטים, ועלו לארץ ישראל, מצוידים בכלים חקלאיים ובעופות מזון משובח שהביאו עמם מקפריסין. הם היו בין מקימי פרדס חנה, ודוד אף היה מוכתר היישוב. לימים היה בנם, עמיחי, פעיל בלח"י.

סלומון לוריא, שהיה בעל קול ערב ושלט בשבע שפות, לא היה בעל דרכון מנדטורי ולכן הועבר לאפריקה. הוא הקים חווה בטנגניקה, ולאחר זמן עבר עם רעייתו להתגורר בדרום אפריקה.

בקפריסין נותר כיום ממשפחת לוריא הענפה רק עמי ישורון, בנם של צפורה ואפרים ישורון המתגורר בניקוסיה עם רעייתו ובתו. באי חיה גם לילי לבית ברדיצ'בסקי, בתם של שלום-סולימה ורחל ברדי. במלחמת העולם השנייה אמנם הוגלתה לילי עם הוריה ואחיה לדאר א-סלאם שבטנגניקה, אך לאחר 35 שנות נדודים חזרה לקפריסין.

תודות לד"ר יעקב ניר על תרגומים וצילומים מיומני ברגמן, לפרופ' רם גופנא ולרוני ישורון ז"ל על תרומתם והערותיהם, ולכל צאצאי אתר חנה לוריא שסייעו למחקר.

לעיון נוסף

1. י' ארנון, טריטש: חולם וחווה, ומציע התיישבות בקפריסין, עת-מול, 1985, עמ' 17-18.
2. י' אלגזי, "פה בארץ חמדת אבות", מוסף הארץ, 11 בפברואר 1994.
3. י' רומן, "מקום נשכח ושמו מרגו", ארץ וטבע, יולי-אוגוסט 2001, עמ' 37-48.
4. ש' לסקוב, "האנגלים מקימים מושבה בקפריסין", עת-מול, 16 (1977), עמ' 9-10.
5. Y. Ben Artzi "Jewish rural settlement in Cyprus 1882-1935: a "springboard" or a destiny?", *Jewish History* 21, 3-4 (2007), pp. 361-383

מצבה בבית הקברות במרגו (צלם: דורון הורוביץ ©)